

РОЗДІЛ 1 ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 37.018.042-053.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.4.1>

Надія АЛЕНДАРЬ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-2423-1343

Наталія СЕМЕНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-5247-7439

Бібліографічний опис статті: Алendarь, Н., Семенова, Н. (2022). Сім'я та її вплив на формування особистості дитини дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 4, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.4.1>

СІМ'Я ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Успіх у вихованні кожної конкретної особистості залежить від багатьох факторів та чинників. Найважливішим фактором, який впливає на розвиток особистості дитини є сім'я. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Сім'я сприяє не тільки формуванню, а й самоствердженню особистості, стимулює її соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність. Саме глибокий та тісний емоційний контакт батьків з дитиною є необхідною умовою виховання. Сучасна українська сім'я перебуває в процесі трансформації, зміни соціально-політичного та економічного життя країни спричинили переоцінку моральних норм та цінностей, що послаблює дієвість її виховної функції.

Роль сім'ї полягає у поступовому залученні дитини до суспільного життя, у сприянні її розвитку відповідно до її вікових та індивідуальних особливостей. Особливо важливим є вплив сім'ї на формування особистості дитини в дошкільному віці, оскільки він є базовим періодом становлення особистості дитини та формування її світосприймання. Дошкільний вік можна вважати тим періодом у житті дитини, коли вона практично щодня відкриває для себе щось нове. Дитина дошкільного віку особливо активно пізнає навколишній світ з його різноманіттям людських відносин, явищ і діяльності дорослих.

У статті аналізуються погляди видатних педагогів на формування та розвиток дитини дошкільного віку в сімейному середовищі. Визначено особливості родинного виховання в сучасній українській сім'ї. Описані фактори, які впливають на соціалізацію дитини в сім'ї. Охарактеризовано роль матері та батька у особистісному розвитку дитини дошкільного віку. Визначено умови ефективного сімейного виховання.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, дитина дошкільного віку.

Nadiia ALENDAR

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-2423-1343

Nataliia SEMENOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-5247-7439

To cite this article: Alendar, N., Semenova, N. (2022). Simia ta yii vplyv na formuvannia osobystosti dytyny doshkilnoho viku [The family and its influence on the formation of the personality of a preschool child]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 3–8, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.4.1>

THE FAMILY AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF THE PRESCHOOL CHILD

Success in the education of each individual depends on many factors and factors. The most important factor influencing the development of a child's personality is the family. The family is a natural environment for the physical, spiritual, intellectual, cultural, social development of a child, its material support, and is responsible for creating appropriate conditions for this. The family contributes not only to the formation, but also to the self-affirmation of the individual, stimulates his social and creative activity, and reveals his individuality. It is the deep and close emotional contact of parents with the child that is a necessary condition for upbringing. The modern Ukrainian family is in the process of transformation, changes in the socio-political and economic life of the country have caused a reassessment of moral norms and values, which weakens the effectiveness of its educational function.

The role of the family consists in the gradual involvement of the child in social life, in promoting its development in accordance with its age and individual characteristics. The influence of the family on the formation of the child's personality in preschool age is especially important, since it is the basic period of the formation of the child's personality and the formation of his worldview. Preschool age can be considered the period in a child's life when he discovers something new for himself almost every day. A child of preschool age especially actively learns the world around him with its diversity of human relations, phenomena and activities of adults.

The article analyzes the views of outstanding teachers on the formation and development of a preschool child in a family environment. The peculiarities of family education in the modern Ukrainian family are determined. The factors influencing the socialization of the child in the family are described. The role of mother and father in the personal development of a preschool child is characterized. The conditions of effective family education are defined.

Key words: family, family upbringing, preschool child.

Актуальність проблеми. Особистісний розвиток дитини обумовлений впливом багатьох факторів, проте науковці переконані у тому, що найпершим і найважливішим є сім'я. Сім'я, за твердженням О. Кононко, – не тільки перший, а й найголовніший, незамінний інститут соціалізації дитини перших років життя (Кононко, 1998, р. 146).

В Стаття 51 Конституції України задекларовано, що: «Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою».

В законі України «Про дошкільну освіту» в статті 8 зазначено, що батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей, а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності.

В Базовому компоненті дошкільної освіти (Державному стандарті дошкільної освіти) визначено, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього (Вазовіј компонент doshkil'noi osviti, 2021).

Отже, одне з завдань, яке ставить перед сім'єю держава – це створення умов, у яких дитина зможе радіти дитинству, в якому її люблять і поважають, де їй забезпечується добробут й безпека для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку.

Сучасна українська сім'я перебуває в процесі трансформації, зміни соціально-політичного та економічного життя країни спричинили переоцінку моральних норм, принципів та цінностей. Спостерігається зростання кількості сімейних конфліктів, що призводять до розлучень та неповних сімей, руйнування традиційної моделі сім'ї. Складна та конфліктна атмосфера у сучасній сім'ї послаблює дієвість виховної функції, що ускладнює виконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні типи сімей, особливості їх функціонування, методи сімейного виховання, робота із сім'ями були предметом дослідження багатьох вчених. Основні теоретичні і методологічні напрями проблеми виховання дітей у сім'ї відображені у працях класиків педагогіки і психології Л. Виготського, Я. Коменського, Г. Костюка, П. Лесгафта, А. Макаренка, Й. Песталоцці, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Виховний потенціал родини, його складові і фактори,

що на нього впливають, досліджували Т. Алексеєнко, А. Конончук, В. Постовий, М. Стельмахович та ін. Психологічні проблем сімейного виховання досліджували І. Бех, О. Бондаренко, О. Бондарчук, А. Дмитренко, С. Ковальов, В. Кравець, О. Тарновська, Ю. Щербань та ін.

Мета дослідження – розкрити особливості впливу сучасної сім'ї на формування особистості дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Батьки – головні природні вихователі дитини. У сім'ї формується характер дитини, її особистісні риси, в тому числі закладаються основи національної свідомості, і відбувається становлення особистості загалом. Ще В. Сухомлинський відзначав, що «... сім'я – це повноводна річка, водами якої живиться держава». У сім'ї шліфуються найтонші грані людини – громадянина, людини – трудівника, людини – культурної особистості.

Так, видатний педагог Я. Коменський схилився на користь сім'ї і називав материнською школою ту послідовність і суму знань, яких набуває дитина з рук і вуст матері, уроки матері без перерви в розкладі і без вихідних і канікул.

Зі свого боку, М. Стельмахович у своїх працях зазначає: «Провідна роль у родинному вихованні належить, звичайно, батькам та рідній (материнській) мові. На формування світогляду й поведінки дітей великий вплив мають також дідусі і бабусі, брати і сестри як взаємовихователі, няні з народу, родичі, свояки, куми, ровесники, церква» (Kravchenko, 2009, p. 15).

У своїх дослідженнях О. Вишневський особливу відповідальність за виховання дітей покладає на батьків та родичів. Дослідник доводить, що родина є органічною частиною нації і першоджерелом духовного становлення громадянина і патріота. Родина – оберіг, творець і продовжувач національної культури. Сім'я – джерело продовження життя нації – фізичного, морального і духовного, джерело її вічності. Людина бере свій початок з сім'ї. Тут відбувається її головне становлення як особистості, пізнання і засвоєння норм моральної поведінки, розвиток гуманних почуттів (Vishnevs'kij, 2006, p. 47).

Зокрема, А. Макаренко, особливу увагу звертав на роль батьківського авторитету. Він вважав, що без авторитету неможливий вихователь. Особливу увагу педагог приділяв само-

вихованню батьків, вважаючи найголовнішим методом «батьківський контроль над кожним своїм кроком...». «Ваша власна поведінка – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли ви з нею розмовляєте або повчаєте, або караєте. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поводитесь з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаєте газету, все це має для дитини велике значення... Батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім'ї, батьківський контроль над власним своїм кроком – ось перший і найголовніший метод виховання» (Макаренко, 1972, p. 265).

Особливо важливим у вихованні підростаючого покоління є співпадіння інтересів сім'ї та інтересів суспільства, яке сприяє формуванню свідомого громадянина демократичної та вільної країни. Сім'я є першим суспільним середовищем дитини. Дитина зростаючи у сім'ї прислухається до розмов батьків, стає свідком їхніх вчинків та рішень, бажань брати чи не брати активну участь у житті країни. У сім'ї в дитини формується ставлення до людей, речей, самого себе, виробляються ідеали та цінності, визначаються майбутні життєві орієнтири. Справжнім авторитетом користуються батьки, які сумлінно ставляться до своїх сімейних обов'язків, виявляють небайдужість до суспільного та політичного життя країни, мають активну громадську позицію.

Т. Кравченко, у своїх дослідженнях, до факторів, які впливають на соціалізацію дитини в сім'ї, відносить:

- склад сім'ї (структура сім'ї як єдності функціонування її членів);
- позицію дитини в сім'ї – її ролі в сім'ї, які можуть за зовнішньої схожості (життя в сім'ї) бути різними;
- основні (реальні) вихователі-соціалізатори, тобто ті члени сім'ї, які здійснюють найбільший вплив на неї завдяки основному догляду, і ті, хто є для дитини найбільшим авторитетом, на кого вона найбільше хоче бути схожою;
- стиль виховання, який можна розглядати як домінуючий стиль основного вихователя-соціалізатора (наприклад матері), допоміжних соціалізаторів (батька, бабусі, дідуся);
- власне особистісний, моральний і творчий потенціал сім'ї. До нього належить уся

сукупність позитивних якостей дорослих членів сім'ї – моральних, вольових, емоційних, інтелектуальних, культурних, пізнавальних і творчих особистостей (Klavchenko, 2009, p. 119).

Однак, особливо важливим є вплив сім'ї на формування особистості дитини в дошкільному віці, оскільки він є базовим періодом становлення особистості дитини та формування її світосприймання. Найбільш ранньою формою спілкування дітей дошкільного віку є наслідування. Діти молодшого дошкільного віку наслідують, як правило, окремі форми поведінки дорослих і однолітків. Діти старшого дошкільного віку уже свідомо засвоюють зразки норм поведінки дорослих, які їх оточують. Поступово в дитини вибудовується власна призма світосприймання.

Особливу роль у вихованні та догляді дитини дошкільного віку відіграє мати. Діти, які не отримують від матері достатньо любові, ласки, турботи, уваги виростають, як правило, похмурі, замкнені, агресивні, вперті. Глибокий та тісний емоційний контакт матері з дитиною важлива та необхідна умова виховання у дошкільному віці. Окрім задоволення життєво необхідних потреб дитини у сні, їжі, відпочинку мати піклуючись про глибокий та тісний емоційний контакт, доброзичливі та теплі стосунки забезпечує нормальний психо-емоційний розвиток дитини.

Не меншим важливою постаттю у вихованні дітей дошкільного віку є батько. У працях М. Стельмаховича зазначено, що за вимогою народної педагогіки дітей повинні виховувати спільно батько і мати. Чоловік, який перекладає виховання дітей на свою дружину, збіднює їх духовно, самопринижує себе як батько, як людина, прирікає своїх дітей на те, що вони перестають бути дітьми батьковими, а стають дітьми лише маминими, дитсадівськими, шкільними. У таких умовах найчастіше виникають різні непорозуміння між батьками й дітьми (Stel'mahovich, 1995, p. 223).

Досліджуючи проблеми сімейного виховання та його впливу на формування особистості дитини науковці особливу увагу приділяли вивченню стилів сімейного виховання. Під стилем сімейного виховання розуміють ставлення батьків до дитини, які застосовують різні засоби, методи, прийоми педагогічного впливу на дитину в залежності від ситуації, особистості самої дитини. Батьки, які добре знають особли-

вості своїх дітей, правильно вибирають той чи інший метод та стиль виховання, радіють перемогам та досягненням дитини, допомагають пережити дитині її невдачі, створюють сприятливі умови для самоствердження та саморозвитку дитини в дорослому самостійному житті. На формування стилів сімейного виховання впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори, а саме типи темпераменту та характеру батьків; традиції родин та стиль виховання, у яких виховувалися самі батьки; рівень освіти та педагогічної культури батьків.

У науковій літературі існує багато різних класифікацій стилів сімейного виховання, проте найбільш поширеною є розподіл на авторитарний, демократичний, ліберально-потуральний стиль.

Авторитарному стилю виховання притаманна диктатура та використання методів вимоги та примусу. Діти перебувають під постійним контролем батьків, їх ініціатива, інтереси, бажання не враховуються. Орієнтуючись на свої потреби та життєвий досвід, батьки самостійно вирішують майбутнє своєї дитини. При такому стилі виховання стосунки між батьками та дитиною будуються за ініціативою батьків. Прагнення батьків контролювати не лише поведінку своєї дитини, а й внутрішній світ, думки та бажання призводять у майбутньому до складних проблем у самовизначенні та самореалізації дитини. Діти виховані у сім'ях з авторитарним стилем виховання не здатні вирішувати самостійно проблеми, в них слабка життєва позиція, немає власної думки, вони не здатні відповідати за свої вчинки та дії. Даний стиль викликає в дітей відчуження від батьків та почуття своєї небажаності в сім'ї.

Демократичному стилю виховання притаманне співробітництво та використання методів схвалення і заохочення. Цей стиль найбільшою мірою сприяє вихованню у дітей самостійності, активності, ініціативи і соціальної відповідальності. Батьки намагаються налагодити теплі та довірливі стосунки з дитиною, залучаючи її до співпраці, заохочуючи ініціативу й самостійність. Батьки завжди враховують бажання або небажання дитини робити щось. При організації дозвілля дитини враховуються її інтереси та здібності. Виховання дитини у такій сім'ї найбільш гармонійне, батьки і дитина приймають і розуміють один одного.

Ліберально-потуральному стилю виховання притаманне невтручання батьків. Цей стиль виховання передбачає рівність батьків і дитини. Батьки з ліберальним стилем виховання не обмежують поведінку дітей, дитина належним чином не виховується, практично не знає заборон і обмежень з боку батьків. Ліберальні батьки намагаються стримувати свої почуття, більшість із них настільки захоплюються демонстрацією своєї любові, що забувають про виконання ними батьківських обов'язків. Вони забезпечуючи комфортні умови для життя своєї дитини забувають про дисципліну і покарання. Діти таких батьків часто бувають неслухняними та часто проявляють егоцентризм та егоїзм. Не вміння дитини враховувати інтереси інших призводить у дорослому житті до проблем у побудові взаємостосунків з людьми. Зазвичай батьки, які використовують цей стиль виховання зайняті власними справами, друзями та роботою, вони байдужі до потреб і запитів своєї дитини. Домінуючою характеристикою дитини, яка виховується в сім'ї з потуральним стилем, є егоцентризм. Такі діти завжди намагаються знайти вигідних людей, вигідні взаємини, вигідне для родини розв'язання проблем.

Кожен з стилів сімейного виховання має свої переваги та недоліки. Дуже поширеною є ситуація, коли у сім'ях застосовують компромісні варіанти, коли батько використовує один стиль, а мати – інший. Проте при кожному стилі виховання батьки мають пам'ятати, що вони, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей, а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності.

Особливе значення для розвитку особистості дитини мають такі умови (Масенко, 2019, р. 108–110):

– Батьківське тепло, взаємна повага в сім'ї, довіра до дитини.

Моральний розвиток дитини можливий лише в сімейній атмосфері взаємної поваги і довіри. Діти, які емоційно залежать від батьків і відчують до них велику прихильність, виростають більш совісними порівняно з тими, хто не знав таких відносин. Довірливі, щиро-сердечні стосунки сприяють тому, що діти поважають батьків, захоплюються ними і прагнуть бути схожими на них, що в кінцевому рахунку формує в них позитивні моральні якості. Діти, які відчують турботу, любов і довіру батьків,

вчаться так само ставитися до інших. Підлітки, які живуть в атмосфері ворожості і нерозуміння, хоча й бояться своїх батьків, але переймають їхні негативні риси.

– Частота й інтенсивність спілкування батьків з дітьми. Те, в якій мірі дитина ідентифікує себе з одним із батьків, залежить від частоти, інтенсивності і близькості їхнього спілкування. Для сина, який проводить більше часу з батьком, вплив останнього буде вирішальним. Аналогічно, дівчинка, якій ближче товариство матері, скоріше ідентифікує себе саме з нею. Завдяки частому й інтенсивному спілкуванню з батьками (особливо якщо воно демократичне) дитина переймає і засвоює батьківські цінності та норми. Однобічний авторитарний вплив батьків призводить до слабких емоційних зв'язків з дітьми і знижує ефективність виховання.

– Сімейна дисципліна, методи виховання, які використовуються батьками. Сімейна дисципліна впливає на моральний розвиток дітей, коли проводиться в життя не хаотично, а послідовно; коли підтримується за допомогою довірливого спілкування і переконування, а не зовнішнього контролю; коли між дітьми і батьками складаються демократичні стосунки, а не процвітає вседозволеність чи деспотизм. Одним з найважливіших аспектів дисципліни є послідовність дій батьків та їхня взаємна узгодженість. Непослідовність вимог створює в сім'ї нестабільну, нервову обстановку, що, природно, не сприяє моральному розвитку дітей, а іноді призводить до їх ворожості і навіть протиправних вчинків.

– Приклад батьків. Важливо, щоб батьки самі були моральними людьми, якщо вони прагнуть прищепити своїм дітям моральні норми і цінності. Багаторічні дослідження дорослих, які у підлітковому віці були засуджені за антигромадську поведінку, свідчать, що в період становлення на них найсильніше вплинула анти-соціальна поведінка батьків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, найважливішим фактором, який впливає на розвиток особистості дитини дошкільного віку є сім'я. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Роль сім'ї

полягає у поступовому залученні дитини до суспільного життя, у сприянні її розвитку відповідно до її вікових та індивідуальних особливостей. Сім'я перший і найголовніший, незамінний інститут соціалізації дитини, де вона набуває

життєвого досвіду, вчиться культурі спілкування. Особливо важливим є вплив сім'ї на формування особистості дитини в дошкільному віці, оскільки він є базовим періодом становлення особистості дитини та формування її світосприймання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) наказ Міністерства науки і освіти України від 21.01.2021 №33 https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] Вид. друге, доopr. і допов. Дрогобич : Коло, 2006. 608 с.
3. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів. К. : Освіта, 1998. 225 с.
4. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. К. : Фенікс, 2009. 416 с.
5. Макаренко А. С. Книга для батьків. Лекції про виховання. К., 1972. 334 с.
6. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : підручник. Вид. 3-тє, доп., перероб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 376 с.
7. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К. : ІЗМН, 1995. 232 с.
8. Ярмолицька С. Формування гармонійних батьківсько-дитячих відносин у родині. *Психолог.* 2014. № 24. С. 21–25.

REFERENCES:

1. Bazovij komponent doshkil'noi osviti (Derzhavnij standart doshkil'noi osviti) [Basic component of preschool education] nakaz Ministerstva nauki i osviti Ukraini vid 21.01.2021 №33 https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (in Ukrainian).
2. Vishnevs'kij O. I. (2006) Teoretichni osnovi suchasnoi ukrains'koi pedagogiki [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]: posib. [dlja stud. vishh. navch. zakl.] Vid. druge, doopr. i dopov. Drogobich : Kolo., 608 p. (in Ukrainian).
3. Kononko O. L. (1998) Social'no-emocijnij rozvitok osobistosti (v doshkil'nomu ditinstvi) [Socio-emotional development of personality] : navch. posib. dlja vishh. navch. zakladiv. K. : Osvita, 225 p. (in Ukrainian).
4. Kravchenko T. V. (2009) Socializacija ditej shkil'nogo viku u vzaemodii sim'i i shkoli [Socialization of school-aged children in the interaction between family and school] : monografija. K. : Feniks., 416 p. (in Ukrainian).
5. Makarenko A. S. (1972) Kniga dlja bat'kiv [A book for parents]. Lekcii pro viovannja. K., 334 p. (in Ukrainian).
6. Macenko L. M. (2019) Pedagogika simejnogo viovannja [Pedagogy of family education] : pidruchnik. Vid. 3-te, dop., pererob. Kiiv : CP «Komprint», 376 p. (in Ukrainian).
7. Stel'mahovich M. G. (1995) Ukrains'ka narodna pedagogika. [Ukrainian folk pedagogy] K. : IZMN, 232 p. (in Ukrainian).
8. Jarmolic'ka S. (2014) Formuvannja garmonijnih bat'kivs'ko-ditjachih vidnosin u rodini [Formation of harmonious parent-child relations in the family]. *Psiholog.* № 24. P. 21–25 (in Ukrainian).